

Goud en Indianen

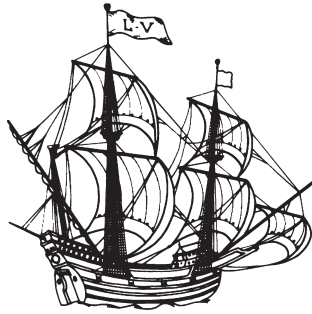
Het journaal van Hendrick Brouwers expeditie
naar Chili in 1643

BEZORGD EN INGELEID DOOR HENK DEN HEIJER

WalburgPers

WERKEN UITGEGEVEN DOOR
DE LINSCHOTEN-VEREENIGING
CXIV

Goud en Indianen

Het journaal van Hendrick Brouwers expeditie
naar Chili in 1643

BEZORGD EN INGELEID
DOOR HENK DEN HEIJER

WalburgPers

ZUTPHEN
2015

Deze uitgave kwam tot stand mede dankzij financiële steun van de M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting, Dr. Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds, de Stichting Vaderlandsch Fonds ter aanmoediging van 's Lands Zeedienst, alsmede een fonds dat anoniem wenst te blijven

© 2015 Henkden Heijer / Linschoten-Vereeniging, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl
www.linschoten-vereeniging.nl

Afbeelding stofomslag: Door Spanjaarden gevangen genomen indianen. Gravure uit Th. de Bry, *India Occidentalis* IV (Frankfurt 1594). Rijksmuseum, Amsterdam.

Commissie van Toezicht: prof.dr. Michiel van Groesen (Universiteit Leiden) en prof.dr. Wim Klooster (Clark University, Worcester, MA)

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16b Auteurswet 1912 juncto het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351 zoals gewijzigd bij Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

Omslagontwerp: Henk Wals, Lauwers-C, Nijmegen
Vormgeving binnenwerk: Marijke Maarleveld, ViaMare, Zutphen

ISBN 9789462490529
NUR 688

INHOUD

WOORD VOORAF	7
INLEIDING	11
Beeldvorming en kennis van het zuidelijk zeegebied	12
Doelen van de expedities naar Chili	20
De voorbereidingen van Brouwers expeditie	27
Twee bevelhebbers	30
Het verloop van de expeditie naar Chili	38
De nasleep van de expeditie	43
VERANTWOORDING	53
INSTRUCTIE VOOR HENDRICK BROUWER	59
JOURNAAL VAN DE EXPEDITIE NAAR CHILI, 1642-1643	73
VERSLAG VAN ELBERT CRISPIJNSEN, 1643-1644	285
ZEILANWIJZINGEN VOOR TOEKOMSTIGE REIZEN NAAR CHILI	309
GLOSSARIUM	324
SUMMARY	326
VERKLARING VAN GEBRUIKTE AFKORTINGEN	328
LIJST VAN GERAADPLEEGDE BRONNEN EN LITERATUUR	329
LIJST VAN AFBEELDINGEN	335
REGISTER OP PERSOONS- EN SCHEEPSNAMEN	336
REGISTER OP GEOGRAFISCHE NAMEN	340

WOORD VOORAF

In 1643 zond de West-Indische Compagnie (WIC) een vloot van vijf schepen onder bevel van Hendrick Brouwer naar Zuid-Chili. De admiraal had van de bewindhebbers van de Compagnie opdracht gekregen om daar te Valdivia een bruggenhoofd te vestigen, van waaruit de strijd kon worden gevoerd tegen de Spaanse kolonisten in Chili en Peru. Erg omvangrijk was de strijdmacht die Brouwer meekreeg niet, maar door een bondgenootschap te sluiten met Chileense indianen die tegen de Spanjaarden in opstand waren gekomen, hoopten de bewindhebbers op succes. De expeditie leek op die van Hendrik Cornelisz Loncq in 1630 naar Recife, dat destijds als uitvalsbasis had gediend voor de verovering van Noordoost-Brazilië. Maar er is ook een belangrijk verschil tussen beide ondernemingen: de expeditie van 1630 was het startpunt van de Nederlandse expansie in het Zuid-Atlantische gebied, terwijl Brouwers tocht de neergang van de WIC als imperiale macht inluidde. De expeditie van 1643 was tevens het sluitstuk van een reeks pogingen van de Nederlanders om de Spaanse macht en rijkdom op de westkust van Zuid-Amerika aan te tasten. Lang voordat de WIC was opgericht en haar bewindhebbers plannen bedachten voor aanvallen op Spaanse en Portugese doelen in Amerika, waren er vanuit de Republiek al vloeten naar Chili en Peru uitgerust. Die expedities, waarvan de journalen allemaal door de Linschoten-Vereeniging zijn uitgegeven, moesten de vijand economisch treffen door Spaanse schepen te veroveren die het hoog in de Andes gewonnen zilver uit de mijn van Potosí van de Peruaanse havenstad Callao naar de landengte van Panama vervoerden. Veel resultaat hebben de expedities voorafgaand aan die van Brouwer echter niet opgeleverd.

De Chileense expeditie van Hendrick Brouwer, die in dit deel van de Linschoten-Vereeniging centraal staat, is een vrij onbekende episode uit de geschiedenis van de Nederlandse expansie overzee. Dat ligt niet aan een gebrek aan bronnen, aangezien er in de archieven van de WIC en de Staten-Generaal juist vrij veel materiaal over deze expeditie bewaard is gebleven. De mislukking ervan zal een belangrijker rol hebben gespeeld. De kern van dit boek is het journaal van Brouwers expeditie, dat niet alleen een verslag van de

gebeurtenissen tijdens de reis bevat, maar ook brieven die tussen de schepen werden gewisseld en andere documenten die inzicht bieden in het verloop van de tocht. Het journaal wordt vooraf gegaan door de instructie die Brouwer voor zijn vertrek van de bewindhebbers ontving, en gevolgd door een verslag van Elbert Crispijnsen waarin de afloop van de expeditie na de dood van Brouwer wordt beschreven. De laatste bron in dit boek bevat zeilaanwijzingen voor toekomstige expedities naar Chili die gebaseerd zijn op de ontdekkingen en ervaringen van Hendrick Brouwer en andere leden van de expeditie.

In de inleiding op het journaal en de overige documenten wordt allereerst aandacht besteed aan de kennis die ontdekkingsreizigers hadden vergaard over het zeegebied rondom Zuid-Amerika dat de Atlantische Oceaan met de Stille Oceaan verbind voordat Hendrick Brouwer naar Chili vertrok. Wat voor kaartmateriaal en nautische gegevens had hij tot zijn beschikking? Een volgende paragraaf behandelt de doelstellingen van de expedities rondom Zuid-Amerika, die uiteenliepen van zoektochten naar het onbekende Zuidland tot kortere routes naar de specerijgebieden in Azië. De duur van Brouwers expeditie was gepland op vijftien maanden. Wat daar allemaal aan mensen en middelen voor nodig was, is onderwerp van de paragraaf over de voorbereidingen van de expeditie. Elias Herckmans, een lid van de Hoge Raad in Recife en bestuurder van enkele provincies van Nederlands-Brazilië, was de tweede man van de expeditie na Hendrick Brouwer. Hij nam na de dood van de admiraal te Chiloé de leiding over en was verantwoordelijk voor het opgeven van Valdivia als steunpunt in vijandelijk gebied. De achtergronden van beide bevelhebbers worden eveneens uitgebreid belicht. Het laatste deel van de inleiding bevat een korte schets van de gebeurtenissen tijdens de reis en de nasleep van de expeditie na terugkeer van de schepen in Recife.

Het is goed dat er ‘ouderwetse’ bronnenpublicaties bestaan in een wereld waarin moderne media ons dagelijks bestoken met nieuws dat een dag later alweer achterhaald is. De Linschoten-Vereeniging publiceert al meer dan honderd jaar reisjournalen en landbeschrijvingen van Nederlanders uit vroeger eeuwen, bronnen die nog steeds frequent worden gelezen en geraadpleegd door wetenschappers en geïnteresseerden in de geschiedenis van de Nederlandse expansie buiten Europa. De expeditie van Hendrick Brouwer is een van de laatste belangrijke zeventiende-eeuwse expedities waarvan nog geen Linschotenuitgave bestond. In de jaren veertig van de vorige eeuw had mejuffrouw Johanna Bernardina van Overeem (1913-2007) al het plan opgevat de bronnen over deze ontdekkings- en veroveringsreis uit te geven, maar door drukke werkzaamheden

als conservator en later directeur van het Maritiem Museum Prins Hendrik in Rotterdam is het daar nooit van gekomen. Van Overeem staat door het onderzoek dat zij decennia geleden heeft verricht aan de basis van deze bronnenpublicatie en verdient daarvoor postuum lof. Er zijn echter meer mensen die een belangrijke bijdrage aan de totstandkoming van dit Linschotendeel hebben geleverd. Dat zijn allereerst Michiel van Groesen en Wim Klooster die als leden van de Commissie van Toezicht het manuscript nauwgezet hebben gelezen en becommentarieerd. Dankzij hun kennis van de vroegmoderne Atlantische geschiedenis kon de inleiding op de bronnen op een aantal punten worden bijgesteld en verrijkt, waarvoor ik hen hartelijk dank. Cees Paul ben ik erkentelijk voor het ter beschikking stellen van de teksten die de basis vormden voor de publicatie van de Stichting Kaap Hoornvaarders over het jacht *Dolphijn*, een van de schepen die deel uitmaakten van de vloot van Hendrick Brouwer. Mijn dank gaat ook uit naar Pieter Jan Klapwijk, de onvolprezen secretaris van de Linschoten-Vereeniging, zonder wiens inzet het boek minder fraai geïllustreerd zou zijn. Ten slotte gaat mijn speciale dank uit naar de lusitanist en filoloog Ben Teensma, die mijn transcriptie van de bronteksten met een kritisch oog heeft doorgenomen en de betekenis van een aantal vreemde of in onbruik geraakte woorden heeft weten te achterhalen. Hij heeft tevens een belangrijk aandeel gehad in de totstandkoming van het register; degenen die ooit een boek hebben uitgegeven weten dat zo'n taak geen sinecure is. De publicatie van het journaal van Hendrick Brouwers expeditie naar Chili heeft, zoals reeds gememoreerd, een lange weg afgelegd. Nu het eindelijk in druk is verschenen, draag ik het boek gaarne postuum op aan mejuffrouw Van Overeem, de geestelijke moeder van dit omvangrijke Linschotendeel.

Henk den Heijer

INLEIDING

De Europese ontdekking van de wereld overzee was een langdurig proces dat in de late middeleeuwen begon met de verkenning van de Afrikaanse kusten. Verrassend snel daarentegen voltrok zich de sprong via open zee naar andere continenten. Tussen 1492 en 1519 ontdekten Europese zeevaarders de belangrijkste zeeroutes naar Amerika, Azië en de Stille Oceaan. Die van de Atlantische naar de Stille Oceaan door Straat Magellaan was de meest problematische en daardoor minst bevaren route. Het duurde bijna een eeuw voordat Nederlandse zeevaarders een nieuwe doorsteek via Kaap Hoorn ontdekten die iets minder gevaarlijk leek. De route via Zuid-Amerika had niet alleen risicovolle, maar ook aantrekkelijke kanten; ten eerste omdat het de snelste zeeweg was naar de westkust van Amerika en de Stille Oceaan, en ten tweede omdat wetenschappers er van overtuigd waren dat zich op het zuidelijk halfrond een onbekend continent bevond met een gunstig klimaat en aantrekkelijke grondstoffen. Dat onbekende continent werd pas in de negentiende eeuw ontdekt – de Russische marineofficier Thaddeus von Bellinghausen was voor zover bekend de eerste die in 1820 Antarctica waarnam – en bleek het tegendeel van een aantrekkelijk werelddeel te zijn. Nederlandse zeelieden liepen niet voorop in de exploratie van het zuidelijke Atlantische gebied en verkenden vrij laat de zeeroute naar de Stille Oceaan via Zuid-Amerika. Vanaf het eind van de zestiende eeuw tot aan het begin van de achttiende eeuw zijn er vanuit de Republiek slechts zes expedities naar dat zeegebied ondernomen. De eerste stond onder bevel van Olivier van Noort en de laatste onder Hendrick Brouwer. De doelstellingen van die expedities varieerden van het ontdekken van nieuwe gebieden, het verkennen van een snelle route naar de specerijgebieden in Azië, het veroveren van Spaanse zilverschepen, het aanvallen van Spaanse bezittingen in Zuid-Amerika of een combinatie van genoemde doelen. Opmerkelijk aan die Nederlandse expedities is dat zij, ondanks hun geringe aantal, twee nieuwe zeeroutes rondom Zuid-Amerika hebben opgeleverd. In deze inleiding op de bronnen van de laatstgenoemde expeditie gaan wij in op de kennis van het zeegebied waarover Hendrick Brouwer kon beschikken voor zijn vertrek, de doelen die hij moest

realiseren, de middelen die daarvoor beschikbaar waren, de achtergronden van de hoofdrolspelers en ten slotte de nasleep van de reis.

Beeldvorming en kennis van het zuidelijk zeegebied

Hendrick Brouwer ontving voor zijn vertrek uit de Republiek van de Heren Negentien een instructie waarin niet alleen het doel, maar ook de route van de expeditie naar Chili was vastgelegd. Zo droegen de bewindhebbers hem op om Straat Magellaan rechts te passeren en via Straat le Maire de doorsteek van de Atlantische naar de Stille Oceaan te maken.¹ Die zeestraat was sinds de ontdekking door Jacob le Maire en Willem Schouten in 1616 nog nauwelijks bevaren. Vanuit de Republiek had alleen Jacques l'Hermitte deze route in 1624 met de Nassausche Vloot gevolgd. De bewindhebbers hadden Brouwer na de vestiging van een bruggenhoofd op de Zuid-Chileense kust ook met klem verzocht 'om het grootte Zuiderlant jnde getemperde soone of climaet te ontdekken'.² Dat waren geen eenvoudige opdrachten aangezien de kennis van het zeegebied rondom Zuid-Amerika in de eerste helft van de zeventiende eeuw gebrekkig was, en over de ligging van het Zuidland slechts vage vermoedens bestonden. Brouwer kon tijdens zijn reis dus niet terugvallen op gedetailleerde zeekaarten en betrouwbare nautische informatie. Maar wat was wel bekend en welke gegevens hadden de bewindhebbers hem ter beschikking gesteld?

Vanuit zijn zeemanspraktijk en zijn positie als gouverneur-generaal van de VOC in Azië (1632-1635) kende Hendrick Brouwer de verhalen over het legendarische maar nooit waargenomen Zuidland, en misschien had hij door de gedrukte kaarten waarop het stond afgebeeld ook wel een idee van de mogelijke ligging van het continent. De veronderstelling dat zich ergens op het zuidelijk halfrond een onbekende landmassa moest bevinden, stamt uit de oudheid. Ver voor de eerste Europese ontdekkingsreizen hadden Griekse geografen als Strabo en Claudius Ptolemaeus in hun werk al het bestaan van een Terra Australis oftewel Zuidland gepostuleerd. Zij veronderstelden dat een grote landmassa in het zuiden noodzakelijk was om de aarde in evenwicht te houden. Nadat Bartolomeu Dias in 1488 het zuidelijkste puntje van Afrika had ontdekt en Ferdinand Magellaan in 1520 de zeeweg van de Atlantische naar de Stille Oceaan, werd het onbekende continent in het schier onmetelijke zeegebied ten zuiden van Afrika en Amerika gesitueerd. Op basis van die ontdekkingen projecteerde de Franse wiskundige en geograaf Oronce Finé in 1531 Terra Australis op zijn wereldkaart *Nova Universi Orbis Descriptio* pal ten zuiden van Straat Magellaan, een visie die veel makers van

wereldkaarten nog circa anderhalve eeuw na hem overnamen in weerwil van alle ontdekkingen na Magellaan die het tegendeel bewezen.³ Na Magellaan werden diverse zoektochten naar het Zuidland ondernomen. Een daarvan stond onder bevel van Juan Fernández. Hij was in 1576 vanuit Chili westwaarts gezeild en ontdekte op circa zeventhonderd kilometer van het continent een groep eilanden die hij als uitlopers van het Zuidland beschouwde. De Juan Fernández-archipel bleek echter niet het gedroomde continent te zijn, maar een van de eilanden kreeg later wel enige bekendheid als het eiland van Robinson Crusoe. In 1709 ontdekte een Engelse kaper op het eiland de Schot Alexander Selkirk die daar vier jaar eerder door een ander kaperschip was achtergelaten. Selkirk zou model hebben gestaan voor de figuur Robinson Crusoe uit de gelijknamige roman van Daniel Defoe. Een van de meest tot de verbeelding sprekende zoektochten naar het Zuidland was die van Pedro Fernandes de Queirós, een Portugese zeevaarder in Spaanse dienst. In 1595-1596 had hij onder de Spaanse ontdekkingsreiziger Álvaro de Mendaña de Neira als stuurman deelgenomen aan een dramatisch verlopen koloniatiepoging van één van de Salomons Eilanden. Die tocht zette hem op het spoor van het Zuidland. Na lang lobbyen kreeg Queirós in 1605 toestemming om vanuit de Peruaanse havenstad Callao zelf een expeditie van drie schepen te leiden naar het zuiden van de Stille Oceaan. Hij ontdekte daar een aantal eilanden en arriveerde tenslotte bij de Nieuwe Hebriden - sinds 1980 bekend als de onafhankelijke Republiek Vanuatu - ten oosten van Australië. Queirós meende dat hij de oostkust van het Zuidland had bereikt en noemde het gebied La Australia del Espíritu Santo. Na terugkeer in Spanje schreef hij een groot aantal verzoekschriften aan Filips III om hem over te halen een nieuwe expeditie te financieren. In zijn memories schetste Queirós een paradijselijk Zuidland dat uitstekende koloniatiemogelijkheden bood voor Spanjaarden en andere Europeanen. Een van die verzoekschriften is in diverse talen gedrukt, onder meer in het Nederlands. De bekende cartograaf Hessel Gerritsz nam de Nederlandse vertaling in 1612 als bijlage op in zijn *Beschryvinghe van der Samoyeden Landt*.⁴ Die memorie is enkele malen herdrukt en heeft grote invloed uitgeoefend op de zoektochten naar het Zuidland die na Queirós zijn ondernomen. De bewindhebbers hadden er in hun instructie op aangedrongen dat Brouwer na de vestiging van een sterkte in Chili op zoek zou gaan naar 'het groote Zuyjderlant'. Het ligt voor de hand dat zij hem daarvoor ook de informatie hebben meegegeven die in de Republiek beschikbaar was, waaronder de Nederlandstalige memorie van Pedro de Queirós.

De nautische gegevens over de zeeroute van Brazilië via Kaap Hoorn naar Chiloé en Valdivia waren veel concreter dan die over het

Zuidland. In de zestiende eeuw waren acht expedities door Straat Magellaan gevaren voordat de eerste Nederlandse schepen daar verschenen. Al die expedities hadden nieuwe informatie over het zuidelijk zeegebied opgeleverd, maar de belangrijkste was die van Francis Drake geweest. Drake had in 1577 van de Engelse vorstin Elisabeth I opdracht gekregen om met een vloot de Spaanse bezittingen aan de westkant van Zuid-Amerika aan te vallen. Hij zou in de onwaarschijnlijk snelle tijd van zestien dagen Straat Magellaan van oost naar west zijn gepasseerd. Eenmaal in de Stille Oceaan kwam hij in een zware storm terecht die hem met de *Golden Hind*, het laatste schip dat van zijn vloot was overgebleven, in zuidelijke richting dreef. Drake zou naar 57 graden zuiderbreedte zijn geblazen en onder Vuurland onbekende eilanden hebben waargenomen. Het is echter zeer onwaarschijnlijk dat hij zover zuidwaarts is geweest en ontdekt zou hebben dat zich ten zuiden van Vuurland open zee bevond. Aangenomen wordt dat Drake niet verder dan 55 graden zuiderbreedte is afgedreven en mogelijk enkele eilanden aan de westkant van Vuurland heeft gezien.⁵ Jodocus Hondius, die enige tijd als cartograaf in Londen had gewerkt en daar kennis had genomen van Drake's reis rond de wereld, was een van de eerste kaartenmakers die omstreeks 1590 op een wereldkaart Vuurland en het onbekende Zuidland door een ruime zeestraat gescheiden afbeeldde. Hij vermeldt daarop dat Drake met de *Golden Hind* ver zuidwaarts was gedreven, maar geeft tevens aan dat hij twijfelt aan Drake's waarnemingen. Desondanks draagt de zeestraat tussen Kaap Hoorn en de Zuid-Shetlandeilanden die voor Antarctica liggen tot op heden de naam Drake Passage. Een andere Engelse zeevaarder die in de zestiende eeuw de wereld omzeilde en in 1587 Straat Magellaan passeerde was Thomas Cavendish. De journalen van beide Engelse expedities verschenen al vóór 1600 in diverse talen in druk. In de Republiek bracht de bekende Amsterdamse uitgever Cornelis Claesz het journaal van Cavendish in een Nederlandse versie uit. Uit de zeilaanwijzingen voor het rondenvan Zuid-Amerika die kort na de Chili-expeditie waren opgesteld, blijkt dat Brouwer over de journalen van Drake en Cavendish kon beschikken. In die aanwijzingen wordt aanbevolen om van Rio de la Plata tot aan Straat Le Maire dicht langs de kust van Patagonië te zeilen vanwege de daar overheersende west en noordwesten winden 'gelijck als 't blijkt bij de iournalen van mister Candisch, Draeck, Olivier van Noord en Mahusche vloot'.⁶

De laatstgenoemde journalen waren van de eerste twee Nederlandse expedities van de in het totaal vijf die tussen 1599 en 1625 de zuidwestelijke route hadden gevolgd naar de Stille Oceaan. Die onder bevel van Simon de Cordes en Jacques Mahu liep uit op een ramp. Slechts één van de vijf schepen die waren uitgevaren,

het *Geloof*, keerde na een barre overwintering in een baai van Straat Magellaan terug in Rotterdam. Barent Jansz Potgieter, de chirurgijn aan boord van het schip, publiceerde in 1600 een verslag van de reis met daarin een aantal fraaie afbeeldingen van de reuzen van Patagonië, een mythe die door Antonio Pigafetta's beschrijving van Magellaans expeditie was ontstaan en lang voor waar werd aangenomen.⁷ Jan Outghersz, de stuurman van het *Geloof*, vervaardigde op basis van zijn waarnemingen een nautische beschrijving met deelkaarten en kustprofielen van Straat Magellaan. Zijn beschrijving zou tot ver in de achttiende eeuw het standaardnavigatiewerk voor deze zeestraat blijven.⁸ En Sebald de Weert, de kapitein van het *Geloof*, ontdekte op de terugweg de Jaseilanden die hij de Sebald de Weerteilanden noemde. Hendrick Brouwer zou later op zijn reis richting Straat le Maire ten onrechte in zijn journaal vermelden dat hij deze eilanden, die onderdeel zijn van de Falklandeilanden, had waargenomen.⁹ De volgende Nederlandse expeditie die relevante informatie voor Brouwer opleverde was die van Jacob le Maire en Willem Schouten, die in 1616 de zeeroute rond Kaap Hoorn ontdekten. Ten zuiden van Straat Magellaan vonden zij een nieuwe zeestraat die toegang gaf tot een route door open water naar de Stille Oceaan. De zeestraat kreeg de naam Straat le Maire en het zuidelijkste puntje van Zuid-Amerika dat daarna werd gerond Kaap Hoorn. Tijdens het passeren van Straat le Maire zagen Schouten en Le Maire aan de oostzijde een gebied 'soo verre oost suytoost op als men met claer weder dat hooghe lant ooghen conde', dat zij Statenland noemden.¹⁰ Beide ontdekkers hadden niet het idee dat het onherbergzame Statenland verbonden was met het Zuidland, maar Abel Tasman dacht daar anders over na de ontdekking van Nieuw-Zeeland in december 1642. Hij noemde het onbekende land in navolging van Schouten en Le Maire Statenland 'alsoo wel conde wesen, dat dit landt aen het State Landt vast zoude wesen, doch onzeecker'.¹¹ Tasman vermoedde dat Terra Australis in de Stille Oceaan tot omstreeks 40 graden zuiderbreedte reikte en zich in zuidoostelijk richting uitstrekte tot de 57 graden zuiderbreedte waar Schouten en Le Maire het Statenland hadden waargenomen.

De ontdekking van een nieuwe zeeweg rondom Zuid-Amerika door Schouten en Le Maire bleef niet onopgemerkt in Spanje. Filips III was bevreesd dat de Spaanse macht in Zuid-Amerika zou worden aangetast en zond een expeditie naar het zeegebied om de zuidelijke passage te onderzoeken. In 1618 vertrokken twee karvelen onder bevel van de gebroeders Bartolomé en Gonzalez García de Nodal vanuit Lissabon naar het zuiden. Aan boord bevond zich de kosmograaf Diego Ramírez de Arellano die was belast met het in kaart brengen van de nieuwe route. In januari 1619 bereikte de

1. Portret van Sir Francis Drake (circa 1540-1596). Gravure van Crispijn van de Pass (I) naar een prent van Jodocus Hondius (II), 1598. Rijksmuseum, Amsterdam.

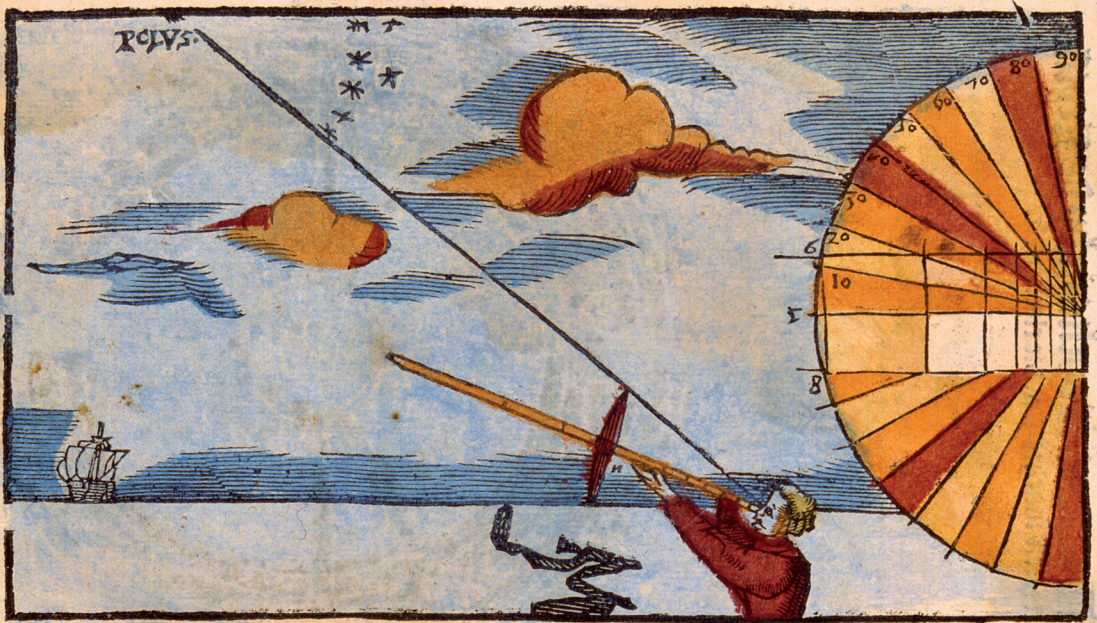
expeditie Straat le Maire. Kort daarna ontdekten de Spanjaarden ten zuiden van Kaap Hoorn, op circa 56 graden 30 minuten zuiderbreedte, een onbekende archipel die naar de kosmograaf de naam Diego Ramírez-eilanden kreeg. Dat was de zuidelijkste positie die een expeditie tot dan toe had bereikt. De expeditie van de gebroeders García de Nodal leverde veel nieuwe geografische gegevens op die door Valentijn Jansz van Statijn en Jan de With, twee Nederlandse stuurlieden die zich boord van de karvelen bevonden, spoedig ook bekend werden in de Republiek.¹²

De Nassausche vloot was de laatste expeditie die nieuwe geografische informatie opleverde voordat Brouwer vanuit de Republiek naar Brazilië vertrok. Jacques l'Hermitte, de admiraal van de vloot, had een aantal capabele stuurlieden en minstens een 'mathematicus' aan boord die bruikbare nautische gegevens en kaarten van het zeegebied rondom Zuid-Amerika en de kust van Chili produceerden. Een van hen was de eerdergenoemde Valentijn Jansz van Statijn. De baai aan de oostzijde van Straat le Maire, waar de schepen van Brouwers vloot beschut konden foerageren, kreeg naar deze stuurman de naam Valentijnsbaai. Een ander geografisch onderlegd bemanningslid was de mathematisch geschoolde Johannes van Walbeeck, die later leiding zou geven aan de cartografische activiteiten van de WIC in Brazilië en ten tijde van Johan Maurits benoemd werd tot lid van de Hoge Raad.¹³ Van Walbeeck was vermoedelijk ook de auteur van het gedrukte journaal van de Nassausche Vloot dat in 1626 in Amsterdam werd uitgegeven.¹⁴

Of Brouwer over het gedrukte journaal en overige nautische gegevens van de Nassausche Vloot kon beschikken is niet bekend, maar wel erg waarschijnlijk. Helaas is er geen lijst bewaard gebleven van alle kaarten, journalen en andere informatie die zich aan boord bevonden tijdens de expeditie. Uit het journaal van de expeditie met de bijbehorende brieven die tussen de schepen werden gewisseld, is wel op te maken dat de bewindhebbers hem een omvangrijk pakket informatie hadden meegegeven. Zo blijkt bijvoorbeeld dat Brouwer voor zijn vertrek uit Brazilië naar Straat le Maire afwoog of hij de schepen van zijn vloot zo dicht mogelijk bij elkaar moest houden, dan wel afzonderlijk laten zeilen met tussenliggende afstanden van 25 tot 30 mijl 'om dat men uijt de lecture van verscheijde journalen door andere van haer bevindinge beschreven leest datter aen eenige sijn bejegend veele stilten, variabel winden, oock stroomen ende verscheijdentheijt van stroomen'.¹⁵ Tot dat informatiepakket behoorden ongetwijfeld ook de gegevens die in 1623 aan de Nassausche Vloot waren meegegeven. Daarin zaten verslagen, journalen en kaarten van alle voorgaande Nederlandse expedities naar de Stille Oceaan.¹⁶ Dat waren zeekaarten en kustprofielen van Straat

Magellaan uit 1600 van de eerdergenoemde Jan Outghersz, maar ook een kaartje van Chiloé van de stuurman Mees Sandersz van de *Trouw* uit de vloot van Mahu en De Cordes, en verschillende gedrukte journalen. Ook is in de instructie voor Brouwer en het journaal van de expeditie sprake van een apart kaartje van de grote inwijk van Chiloé van Anthonis Anthonisz alias Swarte Teun, schipper van de *Trouw*.¹⁷ Het hoofddoel van de expeditie, de ten noorden van Chiloë aan het einde van een zeearm gelegen plaats Valdivia, was nooit eerder door een Nederlands schip aangedaan. Toch had Brouwer mogelijk een situatieschets van Valdivia en omgeving tot zijn beschikking. In het Nationaal Archief bevindt zich namelijk een kaartje uit 1627 van de toegang tot de stad vanuit zee van Dierick Ruiters. Hoe Ruiters aan de gegevens voor het maken van dit kaartje is gekomen, is onbekend.¹⁸ Later zou een expeditielid van Brouwers vloot een veel nauwkeuriger kaart van de vaarweg naar Valdivia vervaardigen. Ten slotte kreeg Brouwer kaartmateriaal van Chili mee van Samuel Blommaert en Johannes de Laet, twee bewindhebbers van de WIC met een grote geografische kennis, en van de Portugese cartograaf João Teixeira Albernaz de Oude die in 1641 een kaart van het zeegebied bij Chiloé had vervaardigd.¹⁹

Als ervaren zeeman wist Hendrick Brouwer dat de hem ter beschikking gestelde gegevens beperkt betrouwbaar waren; met de toenmalige navigatiemiddelen konden stuurlieden de coördinaten van de plaats waar zij zich bevonden namelijk slechts bij benadering vaststellen. Gelukkig kende hij een deel van het zeegebied in de zuidelijke Atlantische Oceaan en de daar heersende winden uit eigen ervaring. In 1610 was hij als commandeur van een uitvarend VOC-eskader vanaf Kaap de Goede Hoop zuidwaarts gezeild en daarna tussen de 35° en 40° breedtegraad naar het oosten om ter hoogte van Straat Soenda noordwaarts af te buigen naar Java. Zo ontdekte hij de 'Roaring Forties', het gebied tussen de 40° en 50° graad zuiderbreedte waar een groot deel van het jaar een sterke westenwind staat. Om Zuid-Amerika westwaarts te ronden, moest hij echter tot minstens 56 graden zuiderbreedte afzakken naar een gebied waar de wind doorgaans nog sterker uit westelijke richting waait. Die kennis ontleende hij aan de twee Nederlandse expedities die hem in de ronding van Kaap Hoorn waren voorgegaan. Voor het bepalen van zijn positie was hij, naast de meegegeven zeekaarten en journalen, afhankelijk van de waarnemingen van zijn stuurlieden met behulp van stuur- en peilkompassen, hoekmeetinstrumenten, zandlopers en ander navigatiegereedschap. Het minst problematisch was de breedtebepaling (de hoogte) met zee-astrolabia en graadstokken. Veel onnauwkeuriger was de lengtebepaling wegens de gebrekkige tijdmeting met zandlopers en het slechte weer in het zuidelijke zeegebied

Vanden Gaetbooch/oft den staf Baculus.

Item int eerste om die Leytster te leeren kennen / soo weet dat die twee achterste wielen vanden waghjen / die om Leyden gaet wysen op die Leytster / als ghy hier figuerlijck byde staf Baculus Jacob (oft so se hier te lande van dat Zee varende volck ghemeenlijck ghenoempt wordt den Gaetbooch) ghemackt liet / ende oock by die instrumenten van die vzen byder nacht.

2. Het gebruik van de jacobsstaf, een hoekmeetinstrument dat als hulpmiddel werd gebruikt om de breedtegraad op zee te bepalen. Ingekleurde gravure van Govert Willemsen van Hollesloot, 1588. Maritiem Museum, Rotterdam

dat het peilen van de zon vaak bemoeilijkte. Daarbij kwam dat de geschatte afgelegde afstand door wisselende zeestromingen en winden behoorlijk kon afwijken van het werkelijk aantal gezeilde mijlen. Zo kon Hendrick Brouwer de kust van Patagonië vlak voor de ingang van Straat Magellaan gemakkelijk aanzien voor de veel verder naar het oosten gelegen Sebald de Weert-eilanden.²⁰ De breedte klopte redelijk, maar de gepeilde lengte verschilde bijna 8 graden. En dan was er nog het probleem van de declinatie of variatie – het verschil tussen het geografische en het magnetische noorden – die onder invloed van het aardmagnetisch veld per plaats sterk kon verschillen. Zeelieden waren al in de zestiende eeuw bekend met dit verschijnsel. Dat leverde een miswijzing van het kompas op die geregeld een verlegging van de kompasroos vereiste. Met behulp van een peilkompas waarmee een stuurman de opkomst en ondergang van de zon kon peilen, was het mogelijk om de richting van het ware noorden vast te stellen.²¹ Brouwer liet de peilingen van de stuurlieden op de schepen geregeld vergelijken om vervolgens in overleg te bepalen ‘wat graden der langte ende wat variaatie vant compas [waren], op dat wij daer op gissinge mogen maecken omde roosen der selver compassen gesaementlijcken op eenen eenparigen voet te leggen’.²² De expeditie van Brouwer voegde zo nieuwe gegevens toe aan de reeds bestaande kennis van het zuidelijk zeegebied die werden verwerkt in de zeilaanwijzingen voor toekomstige reizen naar Chili, die wat de Republiek betreft nog lang op zich lieten wachten.

Doelen van de expedities naar Chili

Hendrick Brouwer was zoals in de voorgaande paragraaf bleek niet de eerste Nederlandse admiraal die een expeditie naar Chili leidde. In het laatste decennium van de zestiende eeuw had zich vanuit de Republiek in een hoog tempo de vaart buiten Europa ontwikkeld. Die expansie was ingegeven door economisch gewin, maar ook vanuit de wens de oorlog tegen Spanje buiten Europa te brengen om zo het front in Europa te verlichten. De staat zelf had geen middelen om expedities uit te rusten en liet dat over aan particuliere ondernemingen die zij daarvoor faciliteerde, onder meer door geschut ter beschikking te stellen, kredieten voor de uitreding van een vloot te verlenen, en belastingvrijdom te garanderen voor de meegebrachte producten.²³ Ook de expedities die Chili aandeden profiteerden daarvan.

De eerste expeditie werd in 1598 uitgerust door de Rotterdamse kooplieden Pieter van der Haegen en Johan van der Veken. Zij stelden een vloot samen van vijf schepen onder bevel van Jacques